

EKOLOŠKA ODGOVORNOST SA EKONOMSKOG GLEDIŠTA

ECOLOGICAL RESPONSIBILITY FROM THE ECONOMIC GLOSSARY

Stručni članak

Mr. sc. Miloš Radaković*

Sažetak

Među mnoštvom egzistencijalnih kriza, sa kojima se danas čovječanstvo susreće, ekološka kriza zauzima posebno mjesto. Zaštita i unapređenje čovjekove sredine postali su globalan problem savremenog društva. Životna sredina kao oblast istraživanja i ekološka odgovornost na početku XXI vijeka, privlače pažnju naučnika i praktičara različitih nauka. Postojeći problemi se nameću nauci i operativi, naglašenom aktuelnošću i akutnošću, a sve jasnije dolazi se do zaključka da zdrave životne sredine nema previše, da su brojni elementi u njoj ugroženi, da je stepen samoregulacije nekih objekata neznatan i da jednom poremećeni ekološki odnosi gotovo ničim i nikada ne mogu biti dovedeni u prvobitno stanje. Suprostavljenost ciljeva ekonomije i ekologije sa stanovišta upotrebe prirodne sredine i njenih resursa, najizraženije dolazi do izražaja kroz suprotstavljenost ekoloških principa i mjera zaštite prirodne sredine i primjeni tržišta, kao osnovnog mehanizma alokacije društvenih resursa koji koristi ekonomija.

Ključne riječi: ekologija, životna sredina, odgovornost, ekonomija

Abstract

Among the many existential crises, with which humanity is facing today, the ecological crisis is especially important. Protection and improvement of environment have become a global problem of modern society. The environment as an area of research and environmental responsibility at the beginning of the XXI century, attracting the attention of scientists and practitioners in different sciences. Existing problems are imposed doctrine and operations, emphasized actuality and akutnošću, all clearly come to the conclusion that a healthy environment does too, that many elements in it threatened, that the degree of self-regulation of some facilities and insignificant that once disturbed ecological relations almost anything and can never be restored to its original condition. The supremacy

* Agromehanika d.o.o., Banja Luka, e-mail: milos.radakovic5@gmail.com

of the goals of economy and ecology from the point of view of the use of the natural environment and its resources, is most pronounced through the opposition of environmental principles and environmental protection measures and the application of the market, as the basic mechanism of allocation of social resources used by the economy.

Key words: ecology, environment, responsibility, economy.

1. UVOD

Negativne posledice ljudskog uticaja i industrije na životnu sredinu prevladale su u razvoju tranzicionih ekonomija toliko da su stvorile uslove ekološke krize koja je u stanju da prirodnu sredinu učini nepogodnom za život čovjeka. Smena negativnih uticaja čovjeka na životnu sredinu pozitivnim, danas je jedan od osnovnih zadataka za dalji održivi razvoj čovječanstva.

Suočene s problemima rasta i njegovim socijalnim posledicama, tranzicione zemlje nastoje po svaku cijenu da otvore nove prostore rasta u novim sektorima, šteteći time osnovama samog sistema. Njihova osnovna nada leži u novim tehnologijama kao podsticaju životnosti sistema, a ne u promjeni socijalnih odnosa. U tome im pomaže i ekološka kritika koja u najvećem dijelu zahvata posledice, a ne socijalne uzroke u samom sistemu.

2. EKSTERNI FAKTORI ZAGAĐENJA

Društvena reprodukcija zahteva adekvatno tretiranje prirodnog okruženja. Kreiranje zajedničke politike, koja uvažava principe ekonomije i održivog razvoja, upućuje na nužnost dinamičkog ukrštanja ekonomskog, socijalnog, ekološkog i institucionalnog podsistema. U smislu održivog razvoja, odnosa ekonomije i ekologije, akcijenat je dat na osnovu percepcije životne sredine kao izvora resursa za ekonomske aktivnosti. Ekološki pokret tako često zadovoljava široke mase simpatizera i aktivista na "sitnim" uspjesima, ali i nosioce kapitala na upozorenjima u kom smjeru treba investirati kapital kako bi svi u društvu bili zadovoljni. Tako se dio ekološke kritike i njeni nosioci funkcionalno uklapaju u sam sistem i njime se nadopunjavaju kao njegov ekonomski i socijalni barometar.

Ubrzana industrijalizacija i iskorištavanje neobnovljivih izvora sa zagađivanjem okoline, vode privredu prema samorazaranju i katastrofičnim ratovima za hranu, energiju, prostor i vodu. Zagađivanje životne sredine, prije svega, vode i vazduha, su pojave koju ekonomisti nazivaju eksternim efektima. Oni su posledica nesavršenog djelovanja tržišnog mehanizma.

Kada neka fabrika ispušta hemikalije u obližnju rijeku, ona time povećava troškove prečišćavanja vode, preduzećima lociranim nizvodno. To su negativni eksterni efekti. Nasuprot tome, pozitivni eksterni efekti, su aktivnosti lica koja omogućavaju koristi drugima.

U zemljama u tranziciji stanovništvo nije dovoljno motivisano da poboljšava kvalitet ne samo životne sredine, nego i faktora proizvodnje. U tržišnim privredama, koristi takvih pozitivnih aktivnosti odražavaju se na tržišnu cijenu imovine ili faktora proizvodnje. Problemi negativnih eksternih efekata često mogu da se prevaziđu definisanjem prava vlasništva, jer to pravo omogućava vlasniku da kontroliše eksploataciju resursa i naplaćuje naknadu za korišćenje. U određenim slučajevima, privatna tržišta mogu da riješe problem eksternih efekata bez uplitanja države. Optimalan način za to je internalizacija eksternih efekata.

U savremenim uslovima masovne proizvodnje pitanje negativnih eksternih efekata se nameće samo od sebe. Tržišta često nisu u mogućnosti da izvrše efikasnu alokaciju prirodnih resursa. To su svi slučajevi kada nastaju eksterni efekti. Dominantno shvatanje ekonomista jeste da bi mehanizmi slični tržišnim mogli da obezbjede efikasno privatno i društveno ponašanje. (Mladenović; 2013)

3. EKONOMSKI INSTRUMENTI EKOLOŠKE POLITIKE

U cilju konkretizacije zaštite životne sredine i realizacije koncepta održivog razvoja, neminovno se nameće pitanje ekonomskih instrumenata. To su instrumenti, koji usmjeravanju ekonomske subjekte kroz internalizaciju troškova životne sredine ili troškova iscrpljivanja prirodnih izvora. Upotrebom ovih instrumenata ne djeluje se direktno na primjenu drugačije tehnologije ili ekoloških standarda, već se nepravilnosti nastoje ispraviti ekonomskim instrumentima.*

Ekonomski instrumenti zaštiti životne sredine do prije dvadesetak godina koristili su se samo u izuzetnim slučajevima, jer je njihova upotreba nailazila na snažno protivljenje i kod industrije i u javnosti. Međutim, zahtjevi za ostvarenjem "održivog" razvoja tražili su stvaranje novih vrsta i oblika instrumenata, kojima bi se djelovalo na globalno zagađenje.

Ekonomski instrumenti su jedna od grupa instrumenata u oblasti zaštite životne sredine, čiji je cilj postizanje određenih ekoloških poboljšanja. Osnovna svrha primjene ekonomskih instrumenata je da se obezbjedi adekvatno određivanje cijena ekoloških-prirodnih resursa, kako bi se obezbjedila njihova efikasna upotreba i pravilna alokacija.

* *Izrada publikacije podržane od strane Ministarstvapoljoprivrede i zaštite životne sredine, 2014., Primenjena ekologija, Beograd.*

Ukoliko ekološki resursi dobiju realnu, adekvatnu cijenu, kao i svako drugo dobro, može se očekivati da će tada njihovo tretiranje biti kao i kod svakog drugog faktora proizvodnje, što podrazumeva efikasnu alokaciju ograničenih resursa.

Aktivniji način učeća države u smanjenju zagađenja je kroz subvencionisanje smanjenja zagađenja. Umjesto da oporezuje zagađenje, država je u mogućnosti da subvencionira izdatke na smanjenju zagađenja. Ukoliko neće imati direktnu korist od smanjenja zagađenja, preduzeće nije motivisano da investira u kontrolu i redukciju zagađenja, u slučaju nepostojanja kazni.

U uslovima tržišne privrede zaštita životne sredine postiže se:

- pozitivnim preventivnim djelovanjem zagađivača posebno ka smanjenju i otklanjanju zagađivanja,
- odgovornim javnim djelovanjem društvene zajednice (posebno lokalne i regionalne zajednice).

Ekonomski instrumenti treba da doprinesu što većem integrisanju ekološke politike sa ostalim politikama. Posebno se to odnosi na sistem pravilnog formiranja cijena ekoloških resursa, što treba da vodi lakšem uklapanju politike zaštite životne sredine u cijeli fiskalni i sistem cijena.

Da bi se obezbjedilo efikasno privatno i društveno ponašanje postoje sledeći ekonomski instrumenti: (Berber; 2011)

- *Naknade i porezi za emisije.* Naknade za emisije su direktne uplate bazirane na procjenama ili konkretnim mjerenjima koncentracije i vrste emisije. U zemljama u tranziciji, se najčešće tiču velikog broja proizvođača i često se kombinuju sa kaznama.
- *Korisničke naknade i porezi.* Ovaj instrument ima lokalni karakter. Sredstva prikupljena na ovaj način, služe za finansiranje konkretnih ekoloških problema lokaliteta: odlaganje i prikupljanje otpada, obrada komunalnih voda, eksploatacija sirovina, lovišta, parkova, ribnjaka i slično. Centralizovan prihod, koji prevashodno nije namenjen zaštiti životne sredine, već povećava lokalne i državne prihode je upravo porez.
- *Kazne.* Porezi i kazne su najjednostavniji mehanizmi. Kada je proizvodnja uzrokovala negativni eksterni efekat, pravilno utvrđena kazna ili porez, suočavaju proizvođača sa društvenim posledicama svog privređivanja. Smisao ovog instrumenta je da izjednači privatne i društvene troškove i koristi. Kada se proizvođaču naplati kazna u iznosu graničnih troškova zagađenja, granični privatni i društveni troškovi će se izjednačiti. Proizvođač može da smanji zagađenje smanjenjem obima ili načina proizvodnje. Promjene u načinu

proizvodnje mogu uzrokovati izdatke za uređaje za kontrolu kontaminacije, ili da promjene input (sirovinu).

- *Naknade za proizvode.* Proizvodi koji uzrokuju zagađenje okoline tokom proizvodnje, potrošnje ili u obliku otpada, opterećuju se procenjenim društvenim troškovima. Cilj je prilagoditi relativne cijene proizvoda, u cilju smanjenja njihove tražnje, a tako prikupljena sredstva služe finansiranju izmenjenog načina proizvodnje, koji je ekološki prihvatljiviji.
- *Garancija izvršenja.* Proizvođači ili korisnici prirodnih resursa, su u obavezi da polože garanciju, čime garantuju poštovanje uslova zaštite životne sredine. Po izvršenju obaveza, garancija se vraća proizvođaču.
- *Odštete.* Za funkcionisanje ovog ekonomskog instrumenta, neophodna je uloga države koja ima obavezu kreiranja i garantovanja prava na nadoknadu štete ili regulisanja odštete kroz fondove (fondovi za zagađenje voda, fondovi za ugrožavanja biodiverziteta, fondovi za naftne mrlje i slično). Nadnada se odnosi na slučajeve kada je dominantan dio prihoda namjenjen pokrivanju troškova i zaštiti životne sredine (na primjer, sredstva su prikupljena kroz fondove za zaštitu voda i životne sredine).

Ekonomisti koji se zalažu za novčane kazne, imaju stav da se povećanjem novčanih kazni utiče na smanjenje nivoa zagađenja na željeni nivo. Subvencije za smanjenje zagađenja će vjerovatno dovesti do prekomerne proizvodnje proizvoda koji uzrokuju zagađenje iako omogućavaju efikasno smanjivanje zagađenja. Međutim, državna regulativa ostavlja malo prostora da preduzeća dobrovoljno smanje zagađenje ispod određenog nivoa ili standarda, bez obzira sa koliko niskim troškovima bi se suočili, jer postoji razlika između poimanja privatne i društvene koristi i troška, dok god se blagodeti čiste vode, vazduha, biodiverziteta i slično, posmatraju bez ekonomske vrijednosti, već kao nešto što dolazi samo po sebi.

Negativni efekti ekonomskih instrumenata moraju se neutralisati:

- određivanjem izuzetaka u tačno propisanim okvirima, i
- davanjem subvencija u određenom iznosu.

Od ekonomskih instrumenata se očekuje da budu efikasni instrumenti politike zaštite i očuvanja životne sredine, očekuje se da obezbjede incijativu za inovacije u zaštiti i očuvanju životne sredine. Pored ekonomskih instrumenata za zaštitu životne sredine postoje još regulatorni instrumenti, kao i njihova kombinacija sa instrumentom javnog mjenja i internalizacijom troškova zaštite i očuvanju životne sredine.

Regulatorni instrumenti definišu se kao institucionalne mjere usmjerene direktno na ponašanje zagađivača prema okolini putem:

- regulacije procesa ili korišćenih proizvoda;
- ograničavanja ili limitiranja ispuštanja određenih zagađivača;
- ograničavanja nekih aktivnosti za određeno vrijeme, u određenim zonama kroz licence, postavljanje standarda i sl.

Njihovo osnovno obilježje je da zagađivaču ne ostavljaju mogućnost izbora: ili se prilagođava ili plaća kazne. U praksi se, međutim, striktna granica između ekonomskih i regulatornih mjera često ne može povući. Tako, na primjer, mnoge regulatorne mjere predviđaju određene finansijske implikacije, što je karakteristično za ekonomske instrumente.

2.1. Ekonomski instrumenti ekološke politike u tranzicionim zemljama

Glavna prednost ekonomskih instrumenata je ta što oni inkorporiraju ekološke potrebe direktno u mehanizam tržišnih cijena. Efikasnost ekonomskih instrumenata je zbog svoje fleksibilnosti data zagađivačima kao podloga za kreiranje potrošački-efektivne podobne strategije. Ekološki doprinosi kao što su naplate i takse su direktna plaćanja od strane zagađivača.

Prijedlozi za prošireno korišćenje ekonomskih instrumenata za rješavanje problema zagađenja je dijelom blokirano u tranzicionim zemljama, usled postojećih regulatornih institucija. Ono na šta se cilja i očekuje jeste da bi tranzicija trebala da omogući integralnu primjenu ekonomskih instrumenata u ove svrhe.

Ono što je interesantno za tranzicione zemlje jeste da veliki broj ulaganja u ekološke svrhe zapravo odlazi na ulaganja za tehnologije tretmana otpadnih voda i generalno na probleme menadžmenta otpada. Nacionalni izvori finansiranja za troškove javnog sektora uključuju prihode lokalnih vlasti, transfera sa centralnog državnog budžeta i "mekih zajmova" iz ekoloških fondova. Mnoge tranzicione zemlje su uključile privatni sektor u javne projekte infrastrukture i zaštite životne sredine, kroz različite oblike partnerstava. Jedna od najvažnijih institucionalnih promjena jeste decentralizacija moći i odgovornosti.

U slučaju javnih ekoloških usluga, mnogo je veća vjerovatnoća da dođe do preklapanja između lokalnih potreba i ponude usluga. Ipak, postoje i određeni nedostaci decentralizacije:

- mnoge lokalne vlasti nemaju iskustva i znanja u implementaciji sistema ekološkog menadžmenta;

- nemaju dovoljno finansijskih sredstava da sprovedu preuzetu odgovornost u datim oblastima.

Mnoga ekonomska poboljšanja povezana sa privatizacijom mogu dovesti do potencijalnih poboljšanja životne sredine. Glavni izvori ovih poboljšanja su:

Efikasnije korišćenje prirodnih resursa

Većina oblika privatizacije uvodi efektivniji integralni oblik menadžmenta, što vodi većoj pažnji posvećenju smanjenju otpada, efikasnijem korišćenju sirovina i tehnologija i sveobuhvatnom porastu produktivnosti. Privatizacija može da otvori mogućnost za restrukturiranje industrije, koja, kada je u javnom vlasništvu, stagnira usled nedovoljne posvećenosti države.

Povećano uvođenje menadžmenta životne sredine

Restruktuiranje industrije ima za cilj da poboljša efikasnost i profitabilnost preduzeća u promjenljivom ekonomskom okruženju. Ova poboljšanja donose direktne ekonomske koristi.

Povećan pristup kapitalu i veća ulaganja u čistije tehnologije

Mnogim preduzećima je potreban kapital za investiranje. Obično moraju da poštuju prioritete prilikom sačinjavanja godišnjeg budžeta, a privatizacija može da poveća količinu kapitala za ulaganje omogućavajući preduzećima pristup izvorima investitora. Nova ulaganja kapitala predstavljaju čistije i efikasnije tehnologije.

Pristup tržištima za proizvode i usluge u skladu sa očuvanjem životne sredine

Formiranje konkurentskog izvoza bio je jedan od glavnih ciljeva privatizacije u mnogim tranzicionim zemljama.

Veći pristup novim tržištima, posebno tržištima sa čvrstim regulativama o zaštiti životne sredine i zahtevima za poslovanjem i pružanjem usluga koje ne ugrožavaju životnu sredinu, stvara mogućnosti za nove poslovne poduhvate i poboljšanja standarda životne sredine.

Mjere zaštite životne sredine

Mjere zaštite životne sredine mogu se razlikovati od vlasništva, sektora i veličine kompanije. Kompanije sa centrima u zemljama sa čvršće regulisanim odredbama zaštite životne sredine, obično su suočene sa većim zahtjevima da poboljšaju svoje poslovanje u skladu sa životnom sredinom, nego preduzeća sa centrima u zemljama koje nemaju jasno definisan program zaštite životne sredine. Ekološka zaštita se ne temelji na tržišnom principu, odnosno cijena te zaštite ne može odražavati rijetkost resursa niti osigurati njihovu optimalnu alokaciju, kao što je to slučaj sa "običnim" robama i uslugama na tržištu. Fondovi za životnu sredinu imaju važnu ulogu u finasiranju troškova zaštite životne sredine. Sredstva fonda se obično koriste za investicije smanjenja zagađenja vazduha, vode, i upravljanje otpadom. To se vrši pretežno na dva načina: direktnom finansijskom podrškom korisnika (preduzeća, opština ili drugih institucija), i kroz ulogu posrednika mobilisajući finansijske resurse iz drugih izvora za sufinansiranje infrastrukturnih projekata sa uticajem na poboljšanje životne sredine. Fondovi su veoma važni instrumenti politike u procesu tranzicije jer su direktno uključeni u obezbjeđivanje investicija za poboljšanje stanja životne sredine. U većini tranzicionih zemalja fondovi su pravna lica koja ostvaruju prihod od propisanih naknada, i koja su u različitom stepenu, pod nadzorom Ministarstva za životnu sredinu.

3. ZAKLJUČAK

Osnovni cilj i/ili zadatak ekonomije u odnosu na prirodnu sredinu svodi se na iznalaženje takvih postupaka i metoda kojima će se, putem proizvodnog procesa, obezbjeđiti najefikasnija moguća "prerada" resursa prirode u dobra i usluge za zadovoljavanje nekih od mnogobrojnih ljudskih potreba.

Nasuprot tome, osnovni "interes" ekologije, takođe sa ciljem zadovoljavanja određenih čovjekovih potreba, je da prirodnu sredinu, sa svim njenim resursima, očuva nepromjenjenom. Ovakav karakter odnosa ekonomije i ekologije prema prirodnoj sredini izražava se u osnovnim svojstvima, koje prirodna sredina ima za čovjeka:

- pojavljuje se kao davalac obnovljivih i neobnovljivih sirovina koje se koriste kao inputi u procesu proizvodnje,
- posjeduje takve javne resurse koji u svom prirodnom stanju obezbjeđuju zadovoljenje čitavog niza čovjekovih egzistencijalnih i izvedenih potreba,
- pruža zemljište kao mjesto i prostor za obavljanje svih čovjekovih, pa time i ekonomskih aktivnosti.

Suprotstavljenost ekonomije i ekologije se, praktično, svodi na problem pronalaženja i primjene takvog mehanizma alokacije društvenih (tako i prirodnih) resursa koji će, uz realizaciju svoje osnovne funkcije u vidu maksimiranja (ekonomske) efikasnosti te alokacije, obezbjediti i maksimalno očuvanje ekološke ravnoteže.

Teorijski posmatrano, kada bi se plan primjenjivao kao jedini i isključivi mehanizam alokacije svih resursa jednog društva, "sukob" između potrebe "ekonomske eksploatacije" i "ekološke nedodirljivosti" prirodne sredine i njenih resursa pojavio bi se kao manje izražen, bar sa stanovišta jedinstvenosti korišćenja mehanizma alokacije ukupnih društvenih resursa.

LITERATURA

1. Berber, N., 2011., Ekološki menažment, Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad.
2. Izrada publikacije podržane od strane Ministarstvapoljoprivrede i zaštite životne sredine, 2014., Primenjena ekologija, Beograd.
3. Mladenović, B., 2013., Ekonomski instrumentizaštite životne sredine, Visoka tehnička škola strukovnih studija Požarevac.